

PROSTORNA KONCEPTUALIZACIJA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI 19. I 20. ST.

UDK: 821.163.42“18/19“

DOI: 10.15291/csi.4619

Stota godišnjica rođenja i sedamdeseta godišnjica znanstvenoga rada Aleksandra Flakera povod je refleksiji njegovih književno-znanstvenih promišljanja koja su, možemo to reći bez zadržke, postavila temelje moderne znanosti o književnosti u hrvatskom, ali i širem slavističkom kontekstu. Radovi ovog glasovitog rusista, čija promišljanja nadilaze užu specijalizaciju rusističke kabanice, uvelike su zadužili znanost o književnosti pri čemu pojmovi i koncepti poput „stilskih formacija”, „poetike osporavanja”, „proze u trapericama” i dr. čine abecedu gradiva svakog filološkog studija u zemlji i šire. Ovaj rusist po vokaciji, komparatist po metodologiji i kozmopolit po kulturnom habitusu značajan je dio svog opusa posvetio kroatističkim temama u čemu ga predstavlja i ova knjiga sabranih tekstova posvećenih prostoru hrvatske književnosti 19. i 20. st., objavljenih u rasponu od 80-ih godina 20. st. sve do prvog desetljeća 2000-ih. Iako je riječ o „rasutom teretu”, tekstovi okupljeni apostrofiranom problematikom prostora ovdje se nadaju kao koherentna i domišljena cjelina. Tomu u prilog ide činjenica da je riječ o posljednjem Flakerovu projektu, nacrtu zamišljene knjige koja će okupiti njegove ranije objavljene članke o hrvatskoj književnosti koje povezuje upravo nit promišljanja prostora u književnom tekstu. Flaker je tom idejom bio zaokupljen do pred sam kraj svoga života, o njoj je intenzivno razmišljao, tekst knjige pripremao, ali djelo, nažalost, nije ugledalo svjetlo dana za njegova života. Brigom i predanim radom Jadranke Brnčić i Gorane Flaker, Flakerov posljednji zamišljeni projekt je realiziran, a njegova promišljanja nastavljaju pronalaziti svoj put do novih čitatelja.

Možemo ustvrditi kako je promišljanje prostora u različitim književnim i kulturnim aspektima, Flakerova istraživačka konstanta, ali i spoznajna prizma kroz koju je ovaj znanstvenik ovjeravao različite književnopovijesne i teorijske koncepte. Još od *Književnih veduta* (1999), prostor se u Flakerovoj misli nalazi na vrhu konceptualne hijerarhije promišljanja što je s tekstovima okupljenima u ovoj knjizi zadobilo intencionalan sinergijski karakter. Za Flakera je naime od samih početaka njegova intelektualna djelovanja misliti književnost uvijek podrazumijevalo misliti kulturni prostor u kojem ona nastaje i koji se u njoj ogleda i oblikuje, dok je misliti kulturni prostor u svim

njegovim složenostima ujedno značilo spoznati kompleksnost geopolitičkog trenutka i vlastite pozicije u njemu. O tome nam rječito govore kako Flakerove studije kojima je utvrdio svoje respektabilno mjesto u književnoznanstvenom kanonu tako i njegovi osobniji zapisi pri čemu je uz njegovu *Autotopografiju* nezaobilazno ovdje spomenuti i putopise zapadnom Europom i Amerikom s početka 50-ih godina 20. st. *Bez linije: „Volendamom” iz Nizozemske u Sjevernu Ameriku 1950. i 1951.* koji su kao i ova knjiga također ugledali svjetlo dana nakon njegove smrti. Uz analizu prostora u književnom tekstu, Flaker je tako oblikovano nekoliko značajnih prostornih refleksija svoje biografije koja je uvijek simptomatično ukazivala na okolni kontekst vremena.

Sam je književni prostor u intelektualnoj misli ovog književnog znanstvenika u složenom odnosu s književnom poviješću. Prostor i vrijeme u književnopovijesnom su smislu tako tijesno povezani pa možemo govoriti o svojevrsnoj prostornoj periodizaciji, odnosno šire shvaćenom kronotopu književnopovijesne perspektive. Takva periodizacija donosi nov konceptualni pogled u odnosu na tradicionalne književnopovijesne sinteze koje se vode logikom temporalnosti, i to one nerijetko smještene izvan same logike književnog polja. Unutar takva Flakerova koncepta koji promatra kategorije književnog prostora i povijesti u tijesnom i složenom suglasju, dobivamo precizniji pogled na različite autorske pojave, djela, teme i motive u specifičnoj dinamici književnog polja. Flaker je analitičar specifičnog književnog jezika prostora koji kao prizma prelama sve ostale komponente: kulturne, društvene, političke, ekonomske sve do suptilnih linija stilskih formacija, umjetničkih pravaca, postupaka i estetskih tendencija. Kao središnje pitanje takve analitičke optike mogli bismo izdvojiti pitanje „kako književnost konstruira prostor” koje se provlači refleksijama ove studije. Odgovor na to pitanje u ovoj knjizi pronalazi svoju analitičku konkretizaciju na primjeru korpusa hrvatske književnosti 19. i 20. st., dakako, u komparativnom kontekstu. U takvoj prostornoj konceptualizaciji, nekoliko se toposa nadaje ključnima u refleksiji hrvatske književnosti 19. i 20. st., a to su: srednjoeuropski, istočnoeuropski i anglo-američki kulturno-civilizacijski toposi koji se zatim kapilarno šire na zasebne prostorne naglaske poput umjetničkog Beča i Pariza, postrevolucionarne Moskve preko sitnih rukavaca europskih kavana, hrvatskih sela i otoka sve do globalnih metropola kapitalističkog Zapada. Prostor je tako kod Flakera shvaćen metaforički i metonimijski: od širokopoteznih obrisa velikih geopolitičkih metafora Zapada i Istoka sve do metonimijskih prostornih dijelova za cjelinu kao što su to, primjerice, kavane za europski umjetnički habitus ili Jadran za kompleks različitih kulturno-civilizacijskih prožimanja i utjecaja. Pritom, ono što odlikuje misao ovog znanstvenika jest rafinirano analitičko balansiranje između konteksta i književnog teksta koje vodi računa o složenim sponama između toga dvoga.

Možemo ustvrditi da je struktura poglavlja ove knjige oblikovana Flakerovom omiljenom šahovskom metaforom koju preuzima od Viktora Šklovskog, a to je „konjićevo kretanje”. Naime, Flakerova sinteza hrvatske književnosti 19. i 20. st. ne slijedi kronološku logiku u strogom historiografskom smislu, već je kronologija u doticaju s problematikom prostora ostvarena konjićevim kretanjem postrance i nerijetko se razilazi s neumitnom logikom temporalnosti u skladu sa specifičnom dinamikom književne povijesti. Tako su pojedine prostorne perspektive problemski „deklinirane” kroz različite autorske poetike i opuse, protežući se kroz dva stoljeća hrvatske književnosti, pri čemu pisci iz ranijeg perioda uspostavljaju dijalog sa suvremenicima i inozemnim pandanima, a analitičar među njima uspostavlja i uočava paralele, doticaje i razilaženja. Knjiga je otvorena cjelinom o limitrofnim, tj. graničnim prostorima hrvatske književnosti s prvim poglavljem o makroprostoru kako ga je oblikovala hrvatska književnost 19. stoljeća s naglaskom na tekst Mihanovićeve *Horvatske domovine* koji će kasnije postati hrvatskom himnom. Završava pak cjelinom o oslobađanju prostora u kojoj se autor bavi onim modelima prostora koji označavaju „slobodu redukcije” što pronalazi u primjerima Šoljanove i Marinkovićeve proze. Studija tako čini puni krug od upotrebe prostora u zamišljanju nacije do oslobađanja prostora u suvremenom književnom imaginariju, između čega se nalaze slojevi različite prostorne artikulacije u pojedinim razdobljima i autorskim poetikama. Tako, primjerice, među graničnim prostorima koji pronalaze svoju refleksiju u književnosti važno mjesto zauzima imaginarij Bosne što ga oblikuju hrvatski književnici od *Pogleda u Bosnu* Matije Mažuranića pa do Kumičićeva teksta *Pod puškom*. S druge strane, kulturno-civilizacijski topos Zapada svoju konkretizaciju pronalazi u prostorima od Mletaka preko Austro-Ugarske Monarhije do Pariza sve do američkih metropola, i taj je topos kroz različite žanrove i perspektive prisutan kod velikog broja hrvatskih književnika od Antuna Nemčića, Šenoa, preko Vojnovića, Nehajeva, Krleže, Matoša, Šoljana i dr., poprimajući različite estetske, civilizacijske i moralne komponente. Uže nacionalnu sredinu i njezin prostorni imaginarij Flaker reflektira kroz topos sela što čini na primjeru karnevalizacijskih postupaka Ante Kovačića, zatim maritimni topos Jadranskoga mora (A. W. Tkalčević, Preradović, Kranjčević, Kamov, Matoš, Ujević, Šoljan i Fabrio) i otočkih prostora, s posebnim fokusom na Rab i njegove književne transformacije od Slobodana Novaka, preko Šoljana sve do Ferića. Naročitu pozornost Flaker pridodaje modernističkim tekstovima u kojima se „sve što je čvrsto i postojano pretvara (...) u dim” pa tako i prostor. Tema i postupak rastakanja prostora, osobito u stilskoj formaciji simbolizma u kojoj prostor postaje indikator atmosfere, raspoloženja i psihologizacije likova, promatram je u djelima Vojnovića, Matoša, Krleže i dr. Nove civilizacijske tendencije moderne Flaker prepoznaje u globalizaciji hrvatske

književnosti koja, prema Flakeru, započinje još s Matošem, njegovim reportažama sa svjetske izložbe u Parizu 1900. i njegovom poemom *Mòra*. Od dvadesetostoljetnih tema, posebno mjesto zauzima avangarda, Flakerova specijalnost, pri čemu se autor uže osvrće na Ujevićeve pjesme koje oblikuju „zone” (Apollinaire) globalnog prostora, prvenstveno europskih gradova kao sjedišta kulturnog i generatora umjetničkog života, uz refleksiju nezaobilaznih prostora kavane i ulice u kojoj domaća i europska avangarda ostvaruju tematsko-motivske i svjetonazorske doticaje. Iz velikog broja dvadesetostoljetnih autora i djela, naročito se izdvaja Miroslav Krleža kao svojevrsna centrifugalna sila moderniteta i *leitmotiv* Flakerovih tekstova. Bilo da je riječ o Krležinim djelima, Krležinoj valorizaciji pojedinih pisaca, Flaker ukazuje na prostor kao ključnu temu njegova opusa: od panonskog blata preko srednjoeuropskih hegemonijskih prostora Monarhije, od malograđanskog Zagreba do postrevolucionarne Moskve. Oblikovanje prostora u književnom tekstu tako predstavlja indikator autorove pripadnosti određenoj stilskoj formaciji, nagovještaj njezina rastakanja, ili pak kroz nju progovara autorov svjetonazor.

Bogatstvo tema, autora i uvida ove monografije još jednom potvrđuju Flakera kao autora koji ima sposobnost superiorne književnopovijesne sinteze i komparatista koji ukazuje na to kako je pogubno sagledavati nacionalnu književnost bez doticaja s njezinim europskim kontekstom. Kod Flakera su „dom i svijet” u konstantnom svrhovitom dijalogu što izbavlja domaću znanost od književnosti od pogubnog provincijalizma. Uza sve to, Flaker kao analitičar umjetnost promatra u sintezi pa je tako intermedijalnost kao već prepoznato mjesto Flakerove analitičke optike važan dio i ove studije u čemu se posebno izdvaja ikoničnost književnih tekstova u oblikovanju prostora u rasponu „od vedute do panorame” kako je to već istaknula Jadranka Brnčić u predgovoru ove knjige.

Flaker je svojim znanstvenim pristupom uvelike zadužio suvremenu znanost o književnosti i kulturologiju pri čemu novija istraživanja moraju uputiti pogled prema njegovim promišljanjima u kojima mogu prepoznati zametak vlastite perspektive. U Flakerovim analizama tako možemo detektirati obrise kulturne i kritičke geografije, naročito imagologije, subdiscipline komparativne književnosti koja se bavi reprezentacijom nacionalnog karaktera. Artikulacija prostora tako kreira, da apostrofiram Ritu Felski, specifično „društveno znanje književnosti”, odnosno nudi nam uvide o društvu koji imaju specifičnu spoznajnu i afektivnu kvalitetu. Takvu svijest o subjektivnom i artifičijelnom oblikovanju percepcije prostora Flaker zasigurno duguje kronotopu vlastite biografije. Kao čovjek 20. st. koji je zakoračio u prvo desetljeće 21., značajan dio Flakerovih promišljanja nastajao je upravo u kontekstu Hladnog rata i njegovih posljedica u kojem su polarizirane silnice Istoka i Zapada centrifugalno usisavale i

oblikovale sve ostale kulturne pojave i diskurse. Svijest o tom učinku Flaker je nerijetko isticao u vlastitim predodžbama kulturnih prostora koje nisu izostale ni u ovoj knjizi. U tom smislu vrijedi citirati Flakerov ležeran, ali itekako instruktivan geopolitički komentar, smješten na samom kraju ove monografije u poglavlju „Zvezdani gradovi, američki zapravo”, a koji se tiče upravo subjektivnosti percepcije hladnoratovskog civilizacijskog pejzaža. Kako tvrdi o svojoj percepciji Rusije krajem 20. st.: „Rusiju sam iz zrakoplova upoznao kasnije – s bitnom razlikom: prepoznao sam već viđeno iz vlaka. Ali jednom sam, vraćajući se s izleta na kanal Don–Volga u Staljingrad, gledajući s brežuljka na more prizemnih brvnara, viknuo: ‘Pa to vam je Amerika!’. Moj se vodič uvrijedio. Mislio je da se rugam Rusiji. Ali se usporedba nametala. Uostalom moj prijatelj Riccardo me je već u Yaleu upozorio: ‘Znaš, Amerika je slična Rusiji s time da je Amerika – sve više Rusija, a Rusija – sve više Amerika’. Ovaj se ‘štos’ obistinjuje. Dok je hora – u Rusiju valja putovati (spavaćim) vlakom!”

Ovaj citat tako metonimijski zorno predočuje Flakerov intelektualni habitus komparatista i kozmopolita lucidnih zaključaka, zasigurno i uvelike poučenih spoznajama do kojih je došao analizom književnog teksta. Sve su to uvidi koje analitički minuciozno daje ova studija i u kojoj ćemo zasigurno iznova pronalaziti izvorišta nekih budućih analiza hrvatske književnosti.

Maša Kolanović